

Submersiya – İkidilli təhsilin zəif proqramı

Abstrakt

Verilən məqalənin məqsədi ondan ibarətdir ki, oxucunu submersiya - ikidilli təhsillə tanış etsin. Submersiya - ikidilli təhsilin ən zəif formasını təqdim edir. O, dil cəhətdən azlıq nümayəndələrinin uşaqlarının təhsillərinə çoxluğun dilində başlamasından ibarətdir. Submersiya elə bir ideyaya əsaslanır, elə bil ki, üzməyi bacarmayan uşağı suya atırlar və o, başqalarının yardımı olmadan bacardıqca tez üzməlidir. Bu uşaqlar üçün dil problemlərini və səddləri aşmaq üçün dəstək verilmir. Submersiya ilə bağlı belə bir konsepsiya var: “ya suda batmalısən, ya da ki, üzməlisən”. Əgər uşaq çoxluğun dilini öyrənməsə, o zaman “suda batır”, bunun üçün də çoxluğun dilini öyrənməyə məcburdur, yəni “üzməlidir”. Məqalədə submersiyanın əsas məqsədləri və onu müşayiət edən nəticələr təhlil edilir.

Gündəlik həyatda iki və ya çox dildən, yaxud da dialektdən istifadə edən şəxs ikidilli adlanır. (Fabro, 1999). Dünya əhalisinin böyük qismi ikidilli və ya çoxdillidir. Bilinqvizm (ikidillilik) demək olar ki, bütün dünyada, bütün sosial sinif və yaş qrupunda təqdim edilir. Bunu təsəvvür etmək üçün həmin fakt da kifayət edir ki, dünyada təxminən 200 ölkə və 6800 müxtəlif dil mövcuddur. Nəticə çıxarmaq asandır ki, əhalinin böyük qismi ikidillidir (Qrosen, 1982).

İkidilli təhsil mürəkkəb hadisənin çox sadə xarakterizə edilməsi ilə qəbul edilməlidir. Digər fərqlərdən əlavə, ikidilli təhsil dilin öyrənilməsinin son məqsədi nöqtəyi-nəzərindən də fərqlənə bilər.

Təhsilin müəyyən formasını seçən şagirdlər kimi ikidilli təhsildə də zəif və güclü formalar seçilə bilər.

Zəif ikidilli təhsil forması, əsasən, ikidilli mühitdə yaşayan uşaqlara aid edilir, amma əsasən tədrisin məqsədi birdilli və ya məhdud ikidilliliyə nail olmaqdır. *Güclü* ikidilli təhsilin məqsədi şagirdin ana dilini qoruyub saxlaması və onun ikinci dil üzrə bilik təcrübəsi ilə zənginləşdirməkdir ki, dili bilmə səviyyəsində (dinləmə, danışıq, oxu, yazı) ikidilliliyə sahib olunsun.

Proqramın məqsədlərinə uyğun olan təsnifat ikidilli təhsilin bölünməsinin fərqli yanaşmasıdır. Bu əlamət əsasında *tranzit* və *qoruyub-saxlayan* ikidilli təhsil növlərini ayırırlar. İkidilli təhsil yalnız təhsil məsələsi

deyil. Sosial-mədəni, siyai və iqtisadi amillər ikidilli təhsilin təşkilində əhəmiyyətli rol oynayırlar.

İkidilli təhsilin zəif proqramları arasında submersiya proqramı və kompensasiya dərsləri iə yanaşı submersiya seçilir.

Gürcüstanda ikidilli təhsil və onun ehtiyacları ümumilikdə etnik azlıqlarla assosiasiya yaradır. Milli azlıq nümayəndələri dərk edirlər ki, gürcü dilini yaxşı bilmək gürcü cəmiyyətinə inteqrasiya vasitəsidir. Gürcü dili onlar üçün ikinci dili təqdim edir, ikinci dil isə başqa sosial-linqvistik kateqoriyadır və belə ki, ona başqa yanaşmalar gərəkdir. Gürcü dilinin ikinci dil kimi tədrisinə dəstək verilməsi məqsədlə proqramlar həyata keçirilirdi və hal-hazırda da davam etdirilir, tədris hətta yeni Tədris Planları və yeni dərslilər şərtlərində də problem daşıyır. Tədris Planlarının saat bölgüsü ilə müəyyən olan akademik saatların sayı gürcü dilinin effektiv şəkildə öyrənilməsi üçün kifayət etmir.

Etnik azlıqların sıx yaşadıkları regionlarda gürcü dilinin öyrənilməsi motivasiyası ötən illərlə müqayisədə artmışdır, bu isə xüsusilə Kvemo-Kartlidə müşahidə olunur. Fokus-qrupların məlumatlarına əsasən əhalinin bir hissəsi dövlət dilinin öyrənilmə probleminin həllini övladlarını gürcü məktəblərinə qoymaqla həll etməyə çalışır, lakin bundan sonra onların övladlarının qarşısında bir çox problemlər durur, bu problemlərə isə üstün gəlmək hələ ki, mümkün deyil. Həqiqətən də bu, ən yaxşı çıxış yolu deyil: dövlət həyatında vətəndaşların tamhüquqlu cəlb olunması assimilyasiya əvəzinə inteqrasiyanı nəzərdə tutur. Valideyn övladını çoxluğun dilində tədris dili aparılan məktəbə daxil edəndə ana dilinin unudulmasına və dil, mədəni eyniliyin itirilməsinə böyük ehtiamal var. Çoxdilli, yəni iki/çoxdilli təhsilin təsis edilməsi bu baxımdan

irəli atılmış addımdır, çünki bu, ciddi və Qərbdə sınaqdan keçmiş yoldur. Təhsil və Elm Nazirliyi ikidilli təhsil proqramlarının nizamnamə layihəsini işləyib hazırlamışdır. Məktəblərə imkan verilir ki, onlar üçün lazım olan təhsil proqramlarını özləri seçsinlər. Bunun üçün də etnik azlıqlar üçün alternativ mövcuddur – submersiya və ya ikidilli təhsilin güclü proqramı? Qarşıdakı məqalənin məqsədi ikidilli təhsilin proqramlarından biri, *submersiyanın* təhlili, onun məqsədləri və nəticələrini müəyyən etməkdir.

Submersiya

Submersiyalı təhsil, yəni ikidilli təhsildə submersiya ümumi ikidilli təhsilin zəif proqramını təqdim edir. Bu proqram azlıqların ailələrindən olan, amma təhsillərini elə başlanğıcdan çoxluğun dilində almağa başlayan uşaqları əhatə edir. Məsələn, ispanidilli amerikalılar bütün tədris direktivlərinin ingilis dilində olduğu məktəblərə daxil olurlar. Qeyd edilən proqramın məqsədi odur ki, azlıq nümayəndələri olan uşaqlar ingilis dilini daha tez, mükəmməl öyrənsinlər və çoxluğun dilində işləyə bilsinlər.

Ümumiyyətlə, məktəblər submersiyalı adlanmır, submersiyanı yeri o zaman olur, nə zaman ki, azlıq nümayəndələri çoxluq nümayəndələri ilə birlikdə təhsil alırlar.

Amerikada submersiyanın növlərindən biri struktur immersiyası adlanır, bu zaman müəllim qısa müddət ərzində azlıq nümayəndəsi olan uşaqlarla sadə ingilis dilində danışır, amma məqsəd yenə də eyni qalır, - çoxluğun dilinə tez bir zamanda sahib olmaq. Submersiya konsepsiyası suda batmaq və ya üzməklə əlaqədardır, yəni uşağı üzgüçülük hovuzuna yaxın elə buraxırlar ki, o, üzə bilmir, yəni uşaq sinfə elə daxil olur ki, orada dərslər çoxluğun dilində və ya dövlət dilində aparılır. Dərs prosesində geri qalmasını deyərək, üzməyi

öyrənməyə başlayır. Submersiya istifadəçiləri hesab edirlər ki, əgər uşaq hər zaman çoxluğun dili ilə əhatə olunarsa, o zaman o, həmin dili daha tez öyrənər. Onlar söyləyirlər ki, ailəsinin danışdığı dildən istifadə etmək çoxluğun dilinin öyrənilməsinə gecləşdirir. Belə bir vəziyyətdə azlıq nümayəndəsi olan uşaqlar üçün üç çıxış yolu qalır, ya suda batmalı, yaxud da mübarizə aparmalıdırlar ki, axırda “üzməyi” öyrənsinlər.

Məqsəd

Submersiya təhsili üçün yalnız dil əlaməti o qədər əhəmiyyəti deyil, nə qədər ki, siyasi məqsəduyğunluq. Məsələn, immiqrantların böyük axını müşahidə edilən ABŞ-da submersiya proqramları dil azlıqlarının dillərinin assimilyasiyasına yönəlmişdir. Müxtəlif millətlər və onların dillərinin qarışdığı kütlələrin qeyd edildiyindən sonra düşünülürdü ki, onlar məktəb vasitəsilə birləşəcəklər, belə desək, hamı bir “qabda qaynayacaqdı” və beləliklə də ümumi sosial, siyasi və iqtisadi ideallara nail olunacaqdı. “Melting pot”, yəni bir qabda qaynamaq assimilyativ yanaşmanı və müxtəlif dillərin yayımlanmasına mae olmanı bildirir. Harmonik cəmiyyətin inkişafının ön şərtini məhz submersiya təqdim edir. Amerika üçün ümumi dil ümumi dəyərlərin, münasibətlərin və məqsədlərin dəstəklənməsi olacaqdı. Bir dil və mədəniyyət cəmiyyəti sıx birləşdirəcəkdı. İngilis dilində danışan Amerika “Babil təhlükəsi” üçün “hazırlaşdı”.

Paralel hərəkət 1950-ci illərdə Böyük Britaniyada davam edirdi, burada şəhərdə yaşayan milli və linqvistik azlıq nümayəndələri submersiya proqramına cəlb olunurdu.

Submersiyanı yaradan amillər

Submersiya halı elə sahələr üçün səciyyəvidir, hansında sürətli sosial dəyişikliklər və sosial qarışıqlar baş verir. Bu halda, immiqrantlar

qrupuna təsadüf edirik. Uşaqlar erkən yaşlarından ikidilli olurlar, amma bu bilinçvizm (ikidillilik) tranzit və ümumdür, çünki dövlət və məktəb dili ailənin dilini əvəz edir. Uşaqların təkdilli olmalarına səbəb isə yüksək statusu olan (dövlət, çoxluq) dilinin mənimsənilməsidir. Birləşmiş Ştatlarda yaşayan meksikalı immiqrantlar arasında növbəti tendensiya müşahidə olunur ki, qeyd edilən emiqrantların ikinci nəsli ikidillidirlər, həm ana dilində, həm də ingilis dilində danışrlar, üçüncü nəsli təkdillilər şəklində verilir. İngilis dili, yüksək statusa malik olan bir dil kimi bu fakta dəstək verir. Ana dilinin bərpa olması, inkişaf etməsi üçün çox az resurs vardır. İmmiqrant valideynlər ingilis dilinin status və nüfuzunu çox yaxşı dərk edirlər, bunun üçün də onlardan bəziləri övladlarını doğma dillərini öyrənməyə həvəsləndirmirlər. Daha doğrusu, uşaqlar təxminən 3 yaşlarından yüksək statuslu dilin, yəni ingilis dilinin daşıyıcıları olurlar və valideynlərinin ana dilində danışmalama görə onlarda xəcalət hissi də yarana bilər. Bu fakt isə, dildən istifadəni daha da azaldır.

Yüksək və aşağı nüfuzlu dillər kateqoriyasına fərqli məqsədləri və funksiyaları olan dillər aid edilir. Yüksək nüfuzu olan dili şərti olaraq “H” adlandırma bilərik, ondan əsasən rəsmi mətnlər zamanı hökumət səviyyəsində, dində, yüksək mədəniyyətdə istifadə edirlər. Əsasən, qeyd edilən yüksək nüfuzu olan dil yetkin yaşda, ailədən uzaqda öyrənilir. Ondən fərqli olaraq, aşağı statusu olan dil (“L”) gündəlik həyatda, ailədə, dostlarla ünsiyyət zamanı istifadə olunur, amma əlbəttə ki, yüksək statusu olan dil karyera nailiyyətini birtərəfli müəyyən edir. L-dən istifadə isə əksinə, - aşağı sosial sinfə işarə edir, bu dildə danışq demək olar ki, insanı cəmiyyətdən uşaqlaşdırır.

Bir çox hallarda yüksək nüfuza malik olan dillərdə söhbət edənlər aşağı statuslu dildə söhbət edənləri saymırlar. Bu isə, aşağı dil statusu olanlar arasında tanınmamaq qorxusuna səbəb olur və onlar çalışırlar ki, həmin dildə danışmasınlar. Qeyd edilən yüksək-aşağı statusla eləcə də çoxluq və azlıq dilləri baxımından danışa bilərik. Faktdır ki, belə bir yanaşmadan sonra bir çox hallarda azlıq nümayəndələrinin özləri submersiya proqramları üzərində seçim edirlər ki, solumun o biri kənarında qalmasınlar.

Nəticələr

Bəzi uşaqlar submersiya proqramı ilə ayaqlaşma bilirlər, bəziləri dil üzrə dörd əsas (yazı, dinləmə, danışmaq və oxu) bacarığını inkişaf etdirə bilər, amma şagirdlərin böyük hissəsi üçün bir çox problem həll olunmaz qalır və onlar üçün submersiya stressə doludur.

Başqa dildə dərsi dinləmək diqqəti möhkəm cəmləməyi tələb edir və uşaq tərəfindən qulaq asılan sözlərin şifrələnməsi çox yorucu proses olur. Uşaq dinlənən sözləri qəbul etməkdə və mətndən nəticə çıxarmaqda çətinlik çəkə bilər. Buna baxmayaraq, bəzi uşaq submersiya proqramı zamanı da nailiyyət əldə edə bilər, elə uşaqlar da var ki, nailiyyət əldə edə bilmirlər və ali məktəblərə düşmürlər. Bundan əlavə, bir çox hallarda psixoloji və emosional problemlər özünü göstərir, uşaqlar özlərini eyniləşdirir, gerçəkləşdirir bilmirlər... Amma onu da qeyd etmək lazımdır ki, submersiya çoxluğun dilini öyrənmək ən sürətli yoldur.

Nəticə

Pozitivizmi təqdim edən Lüdviq Vitqenşteyn yazır: “ Mənim üçün aydın olan dildə sərhədlər, eyni zamanda həm də mənim sərhədlərimdir. Aləmi yalnız və yalnız o qədər anlayıram və dərk edirəm nə qədər ki, bu dünyanın atom faktlarını təsvir edən cümlələr

birliyi, yəni ki, dil kimi anlayıb dərk edirəm. Bunun üçün də insanın idraki məqsədi odur ki, aləmi deyil, dili aydın etsin, hansında bu aləmin faktları təsvir edilə bilər. Bu, bir növ fəlsəfi nəzər bizə ona görə lazım olur ki, dilin mahiyyətini və əhəmiyyətini insanın yaşaması, inkişafı və dərrakəsi üçün daha dərindən anlaya bilərik. Hər xalqın mədəni varlığında onun ana dilinə böyük əhəmiyyət verilir. Əlbəttə ki, milli və dil azlıqlarının nümayəndələri əgər öz istəkləri əsasında obyektiv səbəblərə görə, submersiya proqramları üzərində seçim edirlərsə, o zaman onlar öz identifikasiyalarından imtina etməli olurlar və bu zaman assimilyasiya özünə yer alır.

Gürcüstan çoxmillətli ölkədir. Burada dövlət dili, yəni gürcü dili təxminən 13% üçün ana dili deyil. Azlıq nümayəndələrinə imkan verilir ki, ana dillərində təhsil alsınlar və gürcü dilini fənn kimi öyrənsinlər; bu, onların tamdəyərli inteqrasiya prosesini məhdudlaşdırır, çünki gürcü dilini azlıqların məktəbində tamdəyərli şəkildə öyrənmək mümkün deyil, ikinci çıxış ondadır ki, dövlət dilində ümumi təhsil alsınlar (submersiya). Gürcüstanda da dünyada yayılmış tendensiya müşahidə olunur. Bu zaman cəmiyyətdə bərqərar olmaq məqsədilə, milli azlıqların nümayəndələri olan şagirdlərin müəyyən hissəsi çoxluğun dövlət məktəblərinə daxil olur. Təbii ki, bu halda da submersiyanın həm müsbət, eləcə də mənfi nəticələri olacaqdır. Alınan problemlərdən növbətiləri ayıra bilərik: 1) valideynlər gürcü dilini bilmirlər və ibtidai siniflərdə öz övladlarına dərslərini hazırlamaq prosesində yardım edə bilmirlər; 2) qeyri-gürcü uşaqların dövlət dilini bilmədiklərinə görə dərs prosesində digər gürcü şagirdlərdən geri qalırlar, özlərini qiymətləndirmə də zəifləyir; 3) qeyri-gürcü uşaqlarla akademik davamiyyətinin pis nəticələri olduğuna görə

müəllim məcbur olur ki, şagirdlərə qarşı tələbləri aşağı endirsin, bu isə eləcə də bütöv sinfin davamiyyətinə mənfi təsir göstərir; 4) bir çox hallarda müəllimlər yerli icmanın dilini bilmir və şagirdlərlə ünsiyyət yaratmaqda çətinlik çəkirlər.

Əlbəttə ki, dövlətdə güclü ikidilli təhsil proqramları üzrə resurslar yoxdursa, o zaman nisbətən asan çıxış yolunu zəif proqrama qoşulmaq təqdim edir, yəni submersiyanın seçimi. Bu, təbii yolla baş verir, çünki valideynlər hesab edirlər ki, övladının yaxşı gələcəyi üçün yeganə çıxış yolunu dövlət / çoxluq məktəbinə daxil etmək təqdim edir.

Belə bir hallarda, çıxış yolunu zənginləşdirici / güclü ikidilli təhsilin proqramlarına dəstək vermək təqdim edir, hansı ki, həm azlıqlar üçün ana dilinin qorunub saxlanması, eləcə də çoxluğun dilinə sahib olmaq, şagirdlərin koqnitik inkişafını və dövlətdə inteqrasiyanın sadələşdirilməsini təmin edir. *Viqodskinin* fikrincə, koqnitik prosesdə əsas aləti məhz dil təqdim edir və iki müxtəlif dildən istifadə imkanı fərdin koqnitik imkanlarını artırır. (Viqodski, 1962).

Əhali arasında ikidilli təhsillə əlaqədar əhval-ruhiyyələr müsbət şəkildə dəyişmişdir, amma bu islahata müəyyən qorxu ilə yanaşılır və xüsusilə də müəllimlər arasında. Müvafiq olaraq, çoxdilli təhsil proqramı ilə əlaqədar kadr siyasətinin açıq-aşkarlığı vacibdir. Bunun üçün müntəzəm fəaliyyət, xüsusilə də mövcud kadrların hazırlığı və eləcə də universitet proqramlarında çoxdilli kadrların hazırlığını təşkil etmək lazımdır. Tədqiqatçılar hesab edirlər ki, uşaq təbii mühitdə dili mənimsəyə bilər, buna uyğun olaraq çox vacibdir ki, uşaq oyuna əsaslanan fəallıqlara cəlb olunsun (*Xromski, 1965, Lenenberg, 1967*). Şagirdlər üçün təbii mühiti yarada biləcək yeganə insan, - müəllimdir.

İstifadə olunan ədəbiyyat:

Encyclopedia of bilingual Education, 2008, By Josué M. González;
Encyclopedia of bilingualism and bilingual education, Volume 1997
By Colin Baker, Sylvia Prys Jones
İkdilli təhsil və bilingvizmin əsasları. Colin Beyker, dördüncü nəşr, 2010.
İkdilli təhsil, müəllimlər üçün stolüstü kitab.
N. Kvaratsxelia “İnsan və dünyagörüşü”, Suxumi, 2001

Alfredo Ardila, Elian Ramos (2007) “Speech and Language Disorders in Bilinguals.” *Miami, Florida, Usa*
ЧТО ТАКОЕ БИЛИНГВАЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И БИЛИНГВИЗМ?
ИНА ДРУВИЕТЕ Професор ЛУ,
СОЦИОЛИНГВИСТ